

Аннотация

Рассматривается деятельность немецких социально-реабилитационных объединений в Украине и весомость их вклада социальной помощи населению.

Ключевые слова: общественные объединения, национальные меньшинства, социально-реабилитационные организации, благотворительные общества.

Annotacion

German social and rehabilitation associations in Ukraine and the importance of their contribution to social care are considered.

Keywords: public unions, minorities, socially and rehabilitation organizations, charities.

Віктор Доценко

(Ірпінь)

ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТОВАРИСТВА З ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ.

В статті розглядаються основні етапи діяльності Товариства з охорони здоров'я єврейського населення в Україні, аналізуються особливості участі товариства у розбудові системи єврейських медико-профілактичних установ.

Ключові слова: товариства з охорони здоров'я єврейського населення, медико-профілактичних установи, благодійність, Україна.

Характерною рисою сьогодення є великий інтерес до історії, культури, духовних витоків нашого народу. Відродження української державності, реформування суспільства надає нового імпульсу розвитку соціальних відносин у країні. Але разом з тим виникають проблеми, пов'язані з появою нових форм власності, матеріальним розшаруванням суспільства. На превеликий жаль, сьогодні більша частина населення України потребує соціального захисту, якого держава ще неспроможна надати. Однак вирішення цієї проблеми є найважливішим завданням уряду і громадськості: адже досконалі форми соціального захисту – гарант стабільності в державі. Виникла необхідність усвідомити об'єктивні передумови розвитку благодійності, її ролі в суспільстві. З огляду на важливість вирішення цього питання для відродження суверенної держави в Україні послідовно приймалися важливі законодавчі акти, що стосувалися регламентації

благодійної діяльності. Але справа, пов'язана з відродженням громадської філантропії, дуже складна і вимагає добре виважених та вмілих дій.

Ось чому, на наш погляд, існує велика потреба у переосмисленні процесів у філантропічній галузі до більшовицького перевороту 1917 року, а також необхідністю наукового аналізу діяльності єврейських благодійних товариств України на початку ХХ ст. Питання надання медичної допомоги малозабезпеченим групам єврейської громади філантропічними товариствами у дорадянський період тривалий час перебувало поза увагою дослідників. Так, у добу існування СРСР радянська історіографія була затиснута ідеологічними настановами і явище благодійності майже не досліджувалося. В сучасній українській науці, на жаль, діяльності єврейських громадських благодійних товариств теж не приділялося достатньо уваги. Лише невелика частина існуючих досліджень присвячена благодійності відомих українських меценатів або державній політиці в цій галузі. Регіональний аспект проблеми теж не розглядався.

Недостатній стан вивчення проблеми зумовлює вирішення у цій розвідці таких завдань: на основі архівних та опублікованих джерел, а також надбань історіографії дослідити діяльність Товариства з охорони здоров'я єврейського населення України початку ХХ ст.; з'ясувати особливості його функціонування; показати роль єврейської громадської ініціативи у розвитку єврейської громади України.

Праць присвячених історії Товариства з охорони здоров'я євреїв зараз існує не дуже багато. Є згадки про товариство в книгах М. Гейзера «Євреї в Петербурзі» і «Євреї Ленінграду», неопубліковане дослідження Г.М. Позіна «Історія «Товариства з охорони здоров'я єврейського населення» (радянський період», стаття І.М. Троїцького «Самодіяльність і самопомога євреїв у Росії (ОПЕ, ОРТ, ЕКО, ОЗЕ, ЕКОПО)», опублікована у збірнику «Книга про російське єврейство від 1960-х років до революції 1917 р.» [1;3; 10]

В Російській імперії одним із осередків філантропічного руху серед єврейської громади було Товариство з охорони здоров'я єврейського населення. Товариство виникло за ініціативою Петербурзьких лікарів та групи єврейських громадських діячів 28 жовтня 1912 року. Його засновниками були видатні єврейськими лікарями того часу С. Кауфман, Н. Ботвінник, М. Грант, С. Фрумкін, А. Залкінд, І.Л. Кацнельсон, А. Брамсон, Я. Ейгер. Керівником новоствореної організації було обрано контр-адмірала у відставці. Кауфмана, секретарем М. Шварцмана.

Головною метою товариства було вивчення санітарно-гігієнічного стану єврейства, поширення серед нього правильної наукової гігієнічної інформації, сприяти організації

суспільно-лікарської справи на науковій базі і взагалі сприяти охороні здоров'я єврейського населення. в програмі організації мова також йшла і про систему широкої профілактики, попередження різного роду хвороб. Товариство прагнуло створити єдину загальноімперську єврейську громадську службу охорони здоров'я, яка об'єднає в собі існуючі вже общинні філантропічні організації на зразок „Езрас Хойлім”, „Бікур Хойлім”, „Лілотха-цедек”, „Рофе Хойлім” та ін., а також існуючу мережу єврейських благодійних лікарень (наприклад, Єврейська лікарня в Києві). [4, - С.139-140]

Товариство, крім медичної діяльності, приділяло багато уваги просвітницькій і профілактичній роботі. Робота товариства мала модернізувати існуючу серед євреїв систему охорони здоров'я, виходячи з позицій санітарної освіти і збереження здоров'я серед єврейської молоді.

Особливу увагу товариство приділяло охороні здоров'я єврейських підлітків. [11]

За перші два роки товариство розгорнуло активну роботу з реалізації ряду програм. А саме: організація літніх таборів для дітей сімей бідняків, консультації з охорони материнства та дитинства, відкриття за власний кошт амбулаторій, диспансерів, безкоштовне забезпечення бідняків необхідними ліками, а їх дітей молоком („Краплина молока”), обстеження фізичного і психічного стану єврейського населення, санітарно-гігієнічна пропаганда і профілактика захворювань.

Для оздоровлення дітей були організовані літні дитячі майданчики. Уже влітку 1913 року були відкриті дитячі майданчики у Бердичеві та Вітебську(Білорусь). [7, - С.26-43]

Одночасно розбудовується і мережа дитячих майданчиків. В 1916 році їх було відкрито 40 на 1500 дітей, які здійснили протягом року більше 200 тис. відвідувань. Майданчики існували в Бахматі, Катеринославі, Кременчуку, Одесі, Харкові, Чернігові, Юзівці. В 1917 році кількість дитячих майданчиків які утримувало товариство досягло 45. [8, - С.195]

1918 року було відкрито 2 майданчики у Харкові.

Наприкінці 1914 року в Одесі, Києві, Брест-Литовську, Феодосії та Харкові відкрито відділення Товариства з охорони здоров'я єврейського населення, які здійснювали огляди фізичного і психологічного стану здоров'я єврейського населення міст і містечок регіону.

Перша світова війна породила новий сплеск антисемітизму в Російській імперії. Російський генеральний штаб розгорнув на фронті та в тилу армій антиєврейську діяльність. Окремі кроки проти євреїв Західних губерній здійснювала і цивільна

адміністрація. Так, в липні 1915 року було опубліковане урядове розпорядження, у відповідності з яким тимчасово заборонялось видання всіх газет та журналів на ідиш та івриті.

Одразу після початку бойових дій на Західному фронті в українських губерніях Російської імперії з'являється велика кількість єврейських біженців з Західних губерній Росії.

У 1914-1916 році до міст і містечок Новоросії, Поділля та Східної України прибули десятки тисяч євреїв, які були виселені з прифронтової смуги за наказом російського командування або добровільно залишили райони бойових дій на території Польщі, Білорусії, Литви та Курляндії. Чисельність єврейського населення Східної України, особливо Одеси та Києва, міст Поділля і Криму значно зросла. Влітку 1915 року було скасовано смугу осілості. У місцях масового скупчення біженців, у т.ч. в Одесі, Катеринославі, Києві розпочали свою діяльність благодійні єврейські об'єднання. [6, - С.88]

В Полтаві і Кременчуці було створено єврейські комітети допомоги біженцям з прифронтових територій.

Під час війни майже в кожному населеному пункті активно діяли єврейські жіночі гуртки, які займались збором матеріальної допомоги для армії. В Катеринославі діяв „Гурток єврейських дам“, що був осередком Катеринославського відділу Товариства охорони здоров'я єврейського населення. Учасники якого займались збором коштів на допомогу воякам: протягом першої половини 1915 р. для потреб російської армії було зібрано й передано у війська 200 комплектів білизни та 200 пакунків з милом та продуктами. [2, - С.46]

В Таврійській губернії єврейська спільнота створила Товариство допомоги постраждалим від війни, яке мало свої відділення в Сімферополі, Євпаторії та інших містах губернії. Осередки товариства спільно з ОЗЕ та іншими єврейськими філантропічними товариствами розпочали роботу з прийому та облаштуванню в містах регіону єврейських біженців з Правобережної України. До губернського центру протягом 1915 року прибуло більше 3500 єврейських біженців. Практично всі вони потребували матеріальної та медичної допомоги. На кошти товариства для евакуйованих та біженців було відкрито продовольчу крамницю, ремісничі майстерні. Окремо виділялись кошти на оплату навчання дітей біженців та надання спеціальних безвідсоткових кредитів. Загальні видатки Товариства допомоги постраждалим від війни протягом травня 1915 – травня 1916 року склали 100 000 крб. [5, - С.21-22]

Розгортає мережу власних медичних установ і Товариство охорони здоров'я єврейського населення. Товариство надавало активну допомогу всім євреям постраждалим від наслідків війни. Протягом 1915 р. відділення товариства були зареєстровані в Катеринославі, Єлисаветграді, Києві, Полтаві, Проскуріві та інших прифронтових містах. Вони існували на пожертви членів та всіх бажаючих. Лише протягом 1915 року Катеринославський відділ Товариства охорони здоров'я отримав пожертвувань на суму 6 тис. крб. [13, - арк. 76]

Товариство з самого початку війни організувало Центри здоров'я і харчування, а потім разом з Єврейським комітетом допомоги жертвам війни організувало кампанію з надання медико-санітарної допомоги і організації харчування серед єврейських біженців.

Допомога біженцям здійснювалась спільно державними інституціями та громадськими організаціями. Зокрема, в Одесі допомогу біженцям надавали Земський Союз, філантропічне товариство Татіанінський комітет приватні благодійники та відділення ОЗЕ. За даними газети «Одеський листок» за 14 листопада 1916 року, в місті перебувало 7 тис. біженців. На їх утримання протягом року було витрачено 350 тис. крб. Відділення ОЗЕ надавали харчування 1770 дітям. [9, - С.352]

Товариство по суті перетворилось на медико-санітарний відділ ЄКОПО і отримувало від нього грошові кошти для здійснення медичних програм. Лікарняні та продуктові загоны товариства (із лікарів, дієтологів, медичних сестер) організували поліклініки, пересувні лікарні, дезінфекційні лазні, кухні-їдальні, а також пункти посімейного розподілу продуктових наборів. За кошти товариства відкривались будинки інвалідів війни, гуртожитки для переселенців, а головне розширювалась мережа дитячих таборів, ясел, дитсадків та дитячих майданчиків. Спільні кампанії товариств дозволили врятувати десятки тисяч єврейських біженців.

В Одесі для потреб біженців в жовтні 1916 року відділення ОЗЕ організувало медичну амбулаторію та аптеку. Того ж року з метою підготовки сиділок та сестер милосердя в училищі Вассермана було відкрито курси по догляду за хворими. [9, - С.352]

В перші місяці після лютневої буржуазної революції голова товариства М. Гран розгорнув кампанію зі створення мережі єврейських національних медичних закладів. На серпень 1917 року діяло 45 філіалів ОЗЕ, що об'єднували 15 тис. активістів та діяли в 102 містах імперії. [8, - С.196]

В листопаді 1918 року в Києві відбулась Перша Всеукраїнська нарада діячів Товариства, яка постановила здійснювати свою діяльність на Україні як самостійне добровільне товариство, співпрацюючи з єврейськими общинами. Осередки товариство

мали використовувати свою популярність серед євреїв, з метою утримання за рахунок пожертв системи закладів дошкільного виховання, єврейських лікарень та інших медичних установ. Нарада задекларувала відкриття в Одесі, Харкові, Катеринославі та Криму обласних бюро товариства. [9, - С.353]

В червні 1920 року в Москві було створено Єврейський Громадський Комітет допомоги постраждалим від погромів, до складу якого увійшло і товариство, як організація, що надає євреям медичну допомогу.

В січні 1921 року після посилення контролю за Євгромадкомом з боку компартійних органів активні функціонери ОЗЕ стали масово залишати Комітет. В лютому 1921 року із Всеукраїнського Комітету вийшло українське відділення товариства. Розпочався короткий період напівлегальної, а згодом і нелегальної діяльності ОЗЕ. [9, – С. 354.]

В кінці 1921 року на території України були офіційно розпущені осередки товариства, а його активісти продовжили свою діяльність спочатку у складі АРА, згодом у структурах „Джойнта”.

В кінці 1922 року пройшла чистка апарату Євгромадкому та інших єврейських громадських організацій, зокрема і ОЗЕ. Частина медичних і педагогічних закладів, що фінансувались товариством були передані на баланс Комітету, інші було розформовано та передано на баланс Наркомпросу та Наркомздраву. [12, Арк.2]

Отже, після ліквідації самостійності товариства, співробітники організації стали працювати в медико-санітарній комісії Євгромадкому, працювали в Нарком просі та Наркомздраві, надавали медичну допомогу співпрацюючи з Джойнтом та Комісією Нанесена по боротьбі з голодом. Частина членів ОЗЕ емігрувала за кордон. В середині 1930-х років активісти Товариства з охорони здоров'я євреїв були піддані репресіям за звинуваченням у буржуазному націоналізмі та роботі на іноземні розвідки.

Джерела та література

1. Бельзер М. Евреи в Петербурге. - Иерусалим. Библиотека-Алия, 1989.
2. Быстряков А.Г. Евреи Екатеринослава (XVIII - нач. XX в.). – Днепропетровск, 2001.
3. Гейзер М. Евреи Ленинграда. Национальная жизнь и советизация. 1917-1939. – М. – Иерусалим, Гешарим, 1999.
4. Копанский Я.М. Благотворительные организации евреев Бессарабии в межвоенный период 1918-1940 гг. – Кишинев, 2002.
5. Краткий очерк деятельности Симферопольского отдела Таврического еврейского общества помощи пострадавшим от войны (Приложение к денежному отчету за период от 9 мая 1915 г. по 1 мая 1916 г.). – Симферополь, 1916. – 80с.

6. Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і літера, 2005.
7. Отчет общества за 1912-1913 гг. (с 28 октября 1912 г. До 1 января 1914 г.). – СПб, 1914.
8. Певзнер Е. «Тесная связь культуры духа и культуры тела» в основе деятельности Общества охранения здоровья еврейского населения (ОЗЕ) // Тирош – труды по иудаике. Вып.8. – М., 2007. – С.194-203.
9. Стешенко О. О деятельности в Одессе общества охранения здоровья евреев (ОЗЕ) 1916-1922 гг. / Ольга Стешенко // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. (до першої світової війни). Збірник наукових праць. – К.: Інститут юдаїки, 2003. – С. 350 – 356.
10. Троцкий И.М. Самодеятельность и самопомощь евреев в России (ОПЕ, ОРТ, ЕКО, ОЗЕ, ЕКОПО). // Книга о русаком еврействе от 1860-х годов до революции 1917 года. – М.-Иерусалим, Мн.: ООО МЕТ, 2002.
11. Устав Общества Охранения Здоровья Еврейского Населения. – К.: Тип. «Прогресс», 1913.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, - Оп. 20, - Од.зб. 1525, - Арк.2.
13. Центральний державний історичний архів України. - Ф. 442.- Оп.864.- Спр.83.- Арк.76.

Аннотация

В статье рассматриваются основные этапы деятельности Общества по охране здоровья еврейского населения в Украине, анализируются особенности участие общества в строительстве системы еврейских медико-профилактических учреждений.

Ключевые слова: общества по охране здоровья еврейского населения, медико-профилактических учреждения, благотворительность.

Annotation

The paper examines the main stages of the Company to protect the health of the Jewish population in Ukraine, analyzes the characteristics of public participation in the construction of Jewish health care facilities.

Keywords: Society for the Protection of Health of the Jewish population, health-care institutions, charity.

Тетяна Стоян
Михайло Жолоб
(Київ)

НЕФОРМАЛЬНІ РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ ПОЛЬСЬКОГО, НІМЕЦЬКОГО ТА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УСРР В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Розглянуто діяльність польських, німецьких та єврейських культурно-просвітницьких релігійних об'єднань, функціонування нелегальних недільних шкіл